

COVID-19'un Maskeli Kahramanları: Hemşireler

Masked Heroes of COVID-19:Nurses

Çiğdem ŞEN TEPE¹, Cemal BORA², Gülgün DURAT³

ÖZ

Yeni Koronavirüs (COVID-19) hastalığı dünyayı etkisi altına alan önemli bir halk sağlığı problemidir. Dünya Sağlık Örgütü, Sağlık Bakanlığı, ulusal ve uluslararası mesleki örgütler, üniversite ve hastaneler iş birliği içerisinde COVID-19 ile her alanda mücadele etmektedir. Sağlık hizmeti sunan tüm kurum ve kuruluşlarda hemşireler 7 gün 24 saat, şüpheli/enfekte/temaslı bireylere, aile ve gruplara tedavi ve hemşirelik bakımı vererek mücadeleye destek vermektedirler. Hemşireler bu süreçte her ne kadar fiziksel ve psikolojik zorlanmalar yaşasalar da özveri ile mücadeleye devam etmektedirler. Bu derleme salgın sürecinde hemşirelerin yaşadıkları fiziksel ve ruhsal zorluklara dikkat çekmek, kullandıkları baş etme yöntemlerini gözden geçirmek ve nitelikli bakım verebilmeleri konusunda desteklemek amacıyla yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, hemşire, fiziksel ruhsal sağlık, baş etme

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19),³¹ Aralık 2019 yılı itibariyle Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve dünyanın birçok ülkesine hızla yayılan, ciddi akut solunum yetmezliği ile karakterize ve yeni tür koronavirüsün neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır (1,2). Bu virüs, ateş, öksürük, nefes darlığı belirtileri olan bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020 tarihinde tanılanmıştır. Hastalığa SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu bulunmuştur (3). Virüs önce Çin'de daha sonra tüm dünyada görülmeye başlanmış ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından

1-Arş. Gör, Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı,

E-Posta: cigdemsen@sakarya.edu.tr; ORCID ID:0000-0002-2652-5628

2-Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı,

E-Posta: cemal.bora@ogr.sakarya.edu.tr;

ORCID ID: 0000-0001-7355-1776

3-Doçent Doktor, Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı,

E-Posta: gdurat@sakarya.edu.tr; ORCID ID:0000-0002-9889-3622

Gönderim Tarihi:18.11.2020 - Kabul Tarihi: 01.04.2022

ABSTRACT

Coronavirus (COVID-19) disease is an important public health problem affecting the world. The World Health Organization, Ministry of Health, national and international professional organizations, universities and hospitals are fighting against COVID-19 in all areas. Nurses are one of the most important professional groups that support the fight by providing treatment and nursing care to suspicious / infected individuals, families and groups in all institutions and organizations providing health services 24 hours a day, 7 days a week. Although they experience physical and psychological difficulties in this process, they continue to struggle. This review was written in order to emphasize the difficulties faced by our colleagues in the struggle and to indicate the methods of coping with these difficulties. The new Coronavirus (COVID-19) disease is an important public health problem affecting the world.

Keywords: COVID-19, nurse, physical mental health, coping

11 Mart 2020'de pandemi olarak ilan edilmiştir (4). Ülkemizde COVID-19 olguları 11 Mart 2020 itibari ile görülmeye başlanmıştır (5). DSÖ ve Türkiye Sağlık Bakanlığı COVID-19 vaka sayılarını günlük olarak web sayfalarında ve sosyal medya aracılığı ile yayınlamaktadır. WHO'nun 05 Nisan 2021 verilerine göre 237 ülkede görülen COVID-19 toplam vaka sayısı 131.020.967 olarak belirtilmiştir. En çok COVID-19 tanısı alan hasta sayısı Amerika kıtasındadır ve görülen vaka sayısı 56 milyonu geçmiştir. Dünya ülkeleri sıralamasında Türkiye 8. sırada yer almaktadır (6). Sağlık Bakanlığının 5 Nisan itibariyle açıkladığı verilere göre Türkiye'de COVID-19 tanısı alan hasta sayısının 3.529.601, ağır hasta sayısının 2.407 olduğu, 3.130.977 kişinin ise iyileştiği bilgisi verilmiştir (7).

Sağlık hizmeti sunan tüm kurum ve kuruluşlarda hemşireler 7 gün 24 saat COVID-19 olası/tanlı sağlıklı veya hasta bireylere, ailelere ve gruplara yönelik hemşirelik hizmeti sunmaktadır. COVID-19 ile mücadelede meslekleri gereği hemşireler en ön

safflarda görev yapmaktadırlar. Salgınla mücadelede hemşirelerin toplumu bilgilendirme, kaliteli enfeksiyon kontrol programları oluşturma, risk yaratacak koşul ve ortamları belirleme, risk gruplarını bilme, izolasyon önlemlerini uygulama, sağlıklı ve doğru davranışları öğretme, ev ziyaretleri yapma, evde sağlık hizmetleri kapsamında hemşirelik bakımı sunma gibi rolleri de bulunmaktadır (8). Bu makale salgın sürecinde yaptıkları işin önemi daha da artan hemşirelerin yaşadıkları fiziksel ve ruhsal zorluklara dikkat çekmek, kullandıkları sağlıklı ya da sağlıksız baş etme yöntemlerini gözden geçirmek amacıyla yazılmıştır.

COVID-19 Pandemisi ve Hemşirelik

DSÖ, 1820 yılında doğmuş olan modern hemşireliğin kurucusu Florence Nightingale'in 200. doğum yılı anısına 2020 yılını "Hemşirelik ve Ebelik" yılı olarak ilan etmiştir. Hemşireler ve ebeler sağlık hizmetlerinin sağlanmasında her zaman öncü güç olmuş ve olmaya devam edeceklerdir (9). Florence Nightingale'in Kırım Savaşı sırasında yaşanan dizanteri ve kolera salgınında binlerce askerin hayatını kaybettiği bir dönemde yaptığı analizler ve hemşirelik uygulamaları ile mortalite hızını %42'den %2.2'ye düşürmesi; geçmişteki salgınlarda da hemşirelerin ön cephede yer aldığı ve hizmetlerinin ne kadar etkin olduğunun en önemli örneğidir (10).

İki bin yirmi bir yılı itibari ile ülkemizde yaklaşık 200 bin hemşire görev yapmaktadır. Nüfusa göre 1000 kişiye düşen hemşire sayısı 2.4 tür. İtalya, Hollanda, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş ülkelere bakıldığında 1.000 kişilik nüfusa düşen hemşire sayısı, 5.8 ile 11.7 arasında değişmektedir (11). Ülkemizdeki ve gelişmiş ülkelerdeki pandemi süreci ile hasta, hemşire sayıları ve mücadeleleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde; ülkemizdeki hemşirelerin süreci başarılı bir şekilde yönettiklerini söyleyebiliriz (12).

Çeşitli sağlık kurum ve kuruluşlarında farklı görevleri üstlenen hemşireler, herhangi bir salgınla mücadelede de ön saflarda yer almakta, bu nedenle salgın patojenine (mevcut durumda COVID-19) maruz kalma ve enfekte olma riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (13). Pandemi sürecinde hastalarla birebir ilgilenen hemşirelerin uzun ve yoğun mesailerde, ailelerinden uzak, anne ve eş gibi rollerini geride bırakıp çalıştığı bilinmektedir. Yaşamakta olan pandemi sürecinin hemşireleri

özellikle uzun çalışma saatleri, çalışmayı zorlaştıran koruyucu ekipmanlar ile çalışma, aile ve sosyal destek kaynaklarından uzak olma, bulaş riski, bakım verilen bireylerin/ekip arkadaşlarının kaybına tanık olma gibi özellikleri ile fiziksel ve psikososyal açılardan etkilediği görülmektedir (14-16). Bu durumla ilgili olarak dünyanın farklı ülkelerinden ve ülkemizden pek çok haber basına yansdı. Newyork'ta hemşirelik yapan anne ve kızın işe korku içinde gittikleri, hemşire basına düşen hasta sayılarının çok fazla olduğu fakat tüm bu olumsuzlukları hiçbir şekilde hastalarına yansıtmadan işlerini yapmaya çalıştıkları yazıldı (17). Bazı hemşireler hastalığı ailelerine bulaştırma korkusu nedeniyle aile üyelerini 2 aydır göremediklerini, eve gittiklerinde bile duygularını yaşayamadıklarını, bastırıldıklarını, çocuklarına sarılamadıklarını ifade ettiler (17). Pandemi sürecinin başından itibaren hastalık ve ölüm oranlarının fazlalığı, üzerindeki koruyucu kıyafetlerle dinlenmeye çalışan İtalya ve başka ülkelerdeki hemşirelerin çalışma koşulları ile ilişkili fotoğrafları, tüm dünyada hemşirelerin içinde buldukları zor koşulları ve psikososyal tükenmişliği gözler önüne serdi (18). Farklı ülkelerde yayınlanan makalelerde çok sayıda sağlık çalışanının COVID-19 ile enfekte olduğu, hatta COVID-19'dan dolayı yaşamını yitirdiği bildirildi. Wuhan'daki sağlık çalışanlarının enfekte olma durumlarının araştırıldığı kesitsel çalışmada 2457 enfekte sağlık çalışanının %52,06'sının hemşire, %33,62'sinin doktor ve %14,33'ünün diğer sağlık çalışanlarından olduğu saptanmıştır. İran da yapılan başka bir çalışmada hemşirelerin %4'ünün COVID-19 hastalığına yakalandığı ve tümünün evlerinde tedavi oldukları bildirilmiştir (18). Pan Amerikan Sağlık Örgütü Direktörü Carissa F. Etienne' nin yaptığı 02.09.2020 tarihli açıklamaya göre Amerika'da yaklaşık 570.000 sağlık çalışanının hastalandığı, 2.500'den fazla sağlık çalışanının ise virüse yenildiği tespit edilmiştir (19). Türkiye'de Sağlık Bakanlığı verilerine göre 09 Aralık 2020 tarihi itibariyle korona virüsten 120 binden fazla sağlık çalışanının enfekte olduğu, 216 sağlık çalışanının vefat ettiğini açıklanmıştır (20).

Yapılan çalışmalar geçmişte yaşanmış afetler, pandemiler gibi yüksek baskı yaratan durumlarda, sürecin yakından tanıkları olarak hemşirelerin fiziksel sağlıklarının yanı sıra ruh sağlıklarının da olumsuz etkilendiğini göstermiştir (21,22). COVID-19

pandemisi sırasında en fazla görünür olan, öncelikli olarak ele alınan ve kontrol edilmeye çalışılan etkiler fiziksel problemler (nefes darlığı, tat-koku hissinde bozulma, öksürük vb. idi. Bu süreçte hemşirelerin yaşadığı ruhsal problemler incelendiğinde tükenmişlik, umutsuzluk, apati, korku, uyku problemleri vb. ile ilişkili depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve anksiyete bozukluklarının arttığı görülmektedir (16, 23, 24) . Liu ve arkadaşları yaptıkları çalışmada COVID-19 kliniklerinde çalışan hemşire ve doktorların diğerlerine göre daha fazla anksiyete yaşadığı bildirildi (25). Benzer şekilde, Lai ve arkadaşları da hemşirelerin anksiyete bozukluğu ve depresyon risklerinin daha yüksek olduğunu vurguladılar (23). Yapılan çalışmalarda hemşirelerin mücadele esnasında diğer sağlık çalışanlarından daha fazla anksiyete vb. sıkıntılar yaşadığı saptandı (19, 23).

Covid-19 da Karşılaşılan Risklerle Baş Etme Yöntemleri

Pandemi sürecinden hasta bireyler/toplumun etkilendiği kadar, sağlık çalışanları olarak hemşireler de ön saflarda ve ciddi risk altında çalışmaları nedeniyle fiziksel ve psikososyal olarak etkilenmektedirler. (14,15, 26, 27).

Covid-19'la mücadele eden hemşireler patojene maruz kalma, uzun çalışma saatleri, psikolojik problemler, yorgunluk, mesleki tükenmişlik, toplumsal damgalanma, fiziksel ve psikolojik şiddet gibi risklerle baş etmede ülkemizdeki dernekler ve üniversiteler iş birliği içerisinde hareket etmektedir. Bu süreçte sağlık çalışanlarına yönelik rehber kitapçıklar ve destek programları hazırlanmıştır. Türk Hemşireler Derneği, Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Ortopedi ve Travmatoloji Hemşireleri Derneği, Türk Cerrahi ve Ameliyathane Hemşireleri Derneği, Yara, Ostomi, İnkontinans Hemşireleri Derneği ve Yönetici Hemşireler Derneği iş birliği ile "COVID-19 Hemşire Eğitim Rehberi ve Bakım Algoritmaları" isimli rehber hasta bakımında hemşirelere yönelik bir bilgi kaynağı olarak 17 Nisan 2020 de yayınlanmıştır. Psikiyatri Hemşireleri Derneğinin de etkin bir şekilde yer aldığı pandemi sürecinde oluşabilecek ruhsal sıkıntı ve problemlerin çözümü için özellikle alanda çalışan sağlık çalışanlarına yönelik olarak online hizmet

veren Korona Virüs Online Ruhsal Destek Programı (KORDEP) geliştirilmiştir (28). İnsanların COVID-19'un yarattığı değişikliklerden kaynaklanan stresle başa çıkmalarına yardımcı olmak için Sağlık Bakanlığı tarafından kurulan psikososyal sağlık destek hattı, Mart ayındaki lansmanından bu yana sağlık çalışanlarına ve vatandaşlara 80.000'den fazla konsültasyon sağlamıştır (29). Dünya Sağlık Örgütü'nün Alman hükümetinin KfW Kalkınma Bankası aracılığıyla sağladığı finansman sayesinde, sağlık profesyonellerini ve diğer çalışanları korumak için milyonlarca maske, eldiven, gözlük ve 1,7 milyon ABD doları değerindeki diğer öğeleri sağlayarak Türkiye'nin COVID-19 mücadelesi desteklenmiştir (29).

Bu süreçte hemşireler "Bir hemşirenin olduğu yerde her zaman bir çözüm var" ifadesini benimseyerek, her fırsatta bakım sürecini iyileştirmenin yollarını aramaktadır. Klinikte çalışan hemşireler kişisel koruyucu ekipman (KKD) kullanımını azaltmayı, hastalığın bulaşmasını azaltmayı ve güvenli bir ortam sağlanmasını teşvik etmeyi amaçlayan yenilikler ortaya koymuşlardır. Süreç boyunca nitelikli bakımın sürdürülebilmesi için hemşire sayısının artırılarak mümkünse birebir bakımın sağlanması, tedavi ve bakımın hasta ile teması azaltacak şekilde planlanması, dijital stetoskop ile hastanın vital bulgularının takip edilmesi, video konferans ile hasta odalarının görüntülenmesi, IV pump cihazının kontrol mekanizmasını hasta odası dışında tutulması gibi yenilikler servislere getirilmiştir (30).

Pandemi döneminde farklı alanlarda çalışan hemşireler, hemşire yöneticiler ve akademisyen hemşireler de birlikte çalışarak krizi etkili bir şekilde yönetmeye çalışmışlardır. Hemşire yöneticiler Sağlık Bakanlığı rehberlerinde yer alan girişimlerin yerine getirilmesi, hastanelerde korona virüs açısından izolasyon alanlarının ve izolasyon kliniklerinin oluşturulması; yoğun bakım ve acil ünitelerinin yeniden organizasyonu; solunum cihazlarının, koruyucu ekipmanların temini ve düzenlenmesi; izolasyon ekiplerin oluşturulması, çalışma koşullarının düzenlenmesi gibi işlevleri büyük bir hassasiyetle sürdürmüşlerdir. Klinik, acil veya yoğun bakım ünitelerinde görev yapan hemşireler hemşirelik hizmetlerini sürekli güncel bilgiyle yenilenen rehberler ile bulaşıcılığı ortadan kaldıracak şekilde yerine getirmeye çalışmaktadır.

Aynı zamanda bilimsel bilgi üretmek, yayınlamak kanıta dayalı uygulamalar çerçevesinde araştırmalar yapmak, eğitim dokümanlarını geliştirmek ve yayınlamak gibi görev ve sorumluluklarını da yerine getirmeye çalışmaktadırlar (12).

Sonuç

Tüm dünyada hemşireler pandeminin gerçek kahramanları olarak kabul edilmiş ve toplum tarafından önemleri daha fazla anlaşılır hale gelmiştir (12). Florence Nightingale 1854 yılında Kırım savaşı sırasında çevrenin iyileşmedeki önemini fark etmiş, kontaminasyon önleyici hemşirelik girişimlerini belirlemiştir. Yaklaşık 200 yıl sonra COVID-19 pandemisi ile birlikte hemşirelere yine kontaminasyonu önleme ve hemşirelik hizmetlerini sunma konusunda önemli görevler düşmektedir (30). Hemşirelik kuramcılarında Travelbee modelinde hemşirenin ve hastanın insan olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda mesleklerini icra ederken ön cephede çalışan hemşireler için gerekli koruyucu ekipmanların sağlanması, mesai saatlerinin düzenlenerek fazla çalışmanın önlenmesi, yeterli dinlenme süresinin oluşturulması, vücudun bağışıklığını arttırmak, enfeksiyon olasılığını azaltmak için yeterli beslenmenin sağlanması, kaygı ve duygularının paylaşımını sağlayabilecekleri psikolojik destek programlarının oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Karasu F, Öztürk Çopur E. COVID-19 Vakaları Artarken Salgının Ön Safındaki Bir Yoğun Bakım Hemşiresi: "Cephe-de Duran Kahramanlar." *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*. 2020;24(1):11-4.
2. Yürük Bal E, Çelik H. COVID-19 Salgını ile Mücadelede Hemşirenin Rolü. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*. 2020;12(2) :300-4.
3. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. *Bilim Kurulu Çalışması. Available COVID-19 Rehberi*. 2020;03 Haziran 2:25. Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>. Erişim tarihi:28.09.2020.
4. Zheng L, Wang X, Zhou C, Liu Q, Li S, Sun Q, et al. Analysis of theinfectionstatus of thehealthcareworkers in Wuhanduringthe COVID-19 outbreak: A cross-sectionals-tudy. *ClinInfectDis*. 2020;ciaa588. doi:10.1093/cid/ciaa588.
5. Tekin, N. Covid-19 InfectionExperience of a FamilyPhyci-sin in Turkey. *TJFMPC*. 2020;14 (2), 166-170.
6. World Health Organization. WHO CoronavirusDisease (COVID-19) Dashboard.. Erişim adresi: <https://covid19.who.int/table>. Erişim tarihi:05.04.2021.
7. T.C. Sağlık Bakanlığı. *Türkiye'deki Güncel Durum*.

Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/>. Erişim tarihi:05.04.2021.

8. Şenol Çelik S, Bulut H. Covid-19 Özel Sayısı. *Türk Hemşireler Derneği Bülteni*. Erişim adresi: <http://www.thder.org.tr/uploads/files/bulten2.pdf>. Erişim tarihi:01.10.2020.
9. World Health Organization. *Year of the Nurse and the Midwife 2020*. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/campaigns/year-of-the-nurse-and-the-midwife-2020>. Erişim tarihi: 28.09.2020.
10. Ateş Yerköy A, Okur F. COVID-19 pandemisinde gizli kahramanlar: Hemşire liderler. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*. 2020; 6(3), 625-638.
11. Euronews, *Türkiye'de hasta başına kaç hemşire düşüyor, dünyada durum ne?* Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/05/13/turkiye-de-hasta-basina-kac-hemsire-dusuyor-dunyada-durum-ne-oecd-saglik-hastane-pandemi> Erişim tarihi:09.11.2020.
12. Şenol Çelik S, Atlı Özbaş A, Çelik B, Karahan A, Bulut H, Koç G, Çevik Aydın F, Özdemir Özleyen Ç. *Covid-19 pandemi süreci: Türk Hemşireler Derneği. HEAD*. 2020;17(3):279-83.
13. Nemati M, Ebrahimi B, Nemati F. *Assessment of IranianNurses' Knowledge and AnxietyToward COVID-19 DuringtheCurrentOutbreak in Iran*. *ArchClinInfectDis*. 2020; 15(COVID-19):e102848. Published online 2020 March 29.doi: 10.5812/archcid.102848.
14. Maben J, Bridges J. *Covid-19: Supportingnurses' psychological and mentalhealth*. *J ClinNurs*. 2020;29:2742-50.
15. Puradollah M, Ghasempour M. *Necessity of Attentionto-MentalHealth of theFront LineNursesagainst COVID-19: A ForgottenRequirement*. *IJCBNM*. 2020;8(3):280-281.
16. Cheung T, Fong TK, Bressington D. *COVID-19 underthe SARS Cloud: Mental Health Nursing during the Pandemic in Hong Kong*. *J PsychiatrMentHealthNurs*. 2020;00:1-3. <https://doi.org/10.1111/jpm.12639>.
17. Coşkun T. *New Yorkta hemşirelik yapan Türk anne ve kız,-kovid-19 sürecinde yaşadıkları zorlukları anlattı*. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/new-yorkta-hemsirelik-yapan-turk-anne-ve-kiz-kovid-19-su-recinde-yasadiklari-zorluklari-anlattı/1886604>. Erişim tarihi:28.09.2020.
18. Pisa N. *Dramatic pic of exhausted coronavirus nurse collapsed on her desk captures Italy's gruelling battle against killer bug*. *The Sun*. 2020. <https://www.thesun.co.uk/news/11139511/coronavir us-italy-nurse-exhausted-collapsed-desk/>.
19. Pan Amerikan HealthOrganization. *COVID-19 has infectedsome 570,000 healthworkers and killed 2,500 in theAmericas, PAHO Directorsays*. Erişim adresi: <https://www.paho.org/en/news/2-9-2020-covid-19-has-infected-some-570000-health-workers-and-killed-2500-americas-paho>. Erişim tarihi: 07.10.2020.
20. DW. *Koca: Vaka sayıları nisana göre beş kat arttı*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/koca-vaka-say%C4%B1lar-%C4%B1-nisana-g%C3%B6re-be%C5%9F-kat-arttı-%C4%B1/a-55887395> . Erişim tarihi: 05.04.2021.
21. Maridor M, Ruch S, Bangerter A, Emery V. *Skepticis-mtowardemerginginfectiousdiseases and influenzavaccinatio-*

onintentions in nurses. *J HealthCommun.* 2017;22(5):386-394.

22. Kalanlar B, Kubilay G. Afetlerde Toplum Sağlığının Korunmasında. *FlorenceNightingale Hemşirelik Dergisi*, 2015; 23 (1): 57-65.

23. Lai J, Ma S, Wang Y, Cai Z, Hu J, Wei N, et al. Factors associated with mental health outcomes among healthcare workers exposed to coronavirus disease 2019. *JAMA Network Open.* 2020;3(3):e203976. doi: 10.1001/jama-networkopen.2020.3976.

24. Huang JZ, Han MF, Luo TD, Ren AK, Zhou XP. Mental health survey of 230 medical staff in a tertiary infectious disease hospital for COVID-19. *Chinese journal of industrial hygiene and occupational diseases.* 2020; (3):192-195.

25. Hiçdurmaz D, Üzar-özçetin Y. COVID-19 Pandemisinde Ön Safta Çalışan Hemşirelerin Ruhsal Sağlığının Korunması ve Ruhsal Travmanın Önlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi.* 2020;7 (Özel Sayı): 1-7.

26. Santarone K, McKenney M, Elkbulli A. Preserving mental health and resilience in frontline healthcare workers during COVID-19. *Am J Emerg Med.* 2020; 38(7): 1530–1531.

27. Roelen CA, vanHoffen MF, Waage S, Schaufeli WB, Twisk JW, Bjorvatn B, et al. Psychosocial work environment and mental health-related long-term sickness absence among nurses. *Int Arch Occup Environ Health.* 2018;91(2):195-203.

28. Psikiyatri Hemşireler Derneği. KORDEP Kapsamında hizmet vermeye başlandı. Erişim adresi: <https://www.ph-derneği.org/kordep-kapsamında-hizmet-verilmeye-baslandı/>. Erişim tarihi: 06.11.2020.

29. World Health Organization. Turkey: WHO backs COVID-19 psychosocial support for population, delivers protective equipment to health workers. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/turkey-who-backs-covid-19-psychosocial-support-for-population-delivers-protective-equipment-to-health-workers>. Erişim tarihi: 07.11.2020.

30. Newby, JC, Mabry, MC, Carlisle, BA, Olson, DWM ve Lane, BE. Reflections on Nursing Ingenuity During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Neuroscience Nursing.* 2020; 52(5): E13-E16. <https://doi.org/10.1097/JNN.0000000000000525>